

Η κριτική στο Διαφωτισμό.

Γράφει ο Θεόδωρος Ζιάκας. Άρδην τ. 27, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2000.

“Οι ψυχές μας είναι σαν εκείνα τα ορφανά που οι ανύπαντρες μάνες τους πεθαίνουν πάνω στη γέννα. Το μυστικό της πατρότητας μας βρίσκεται στον τάφο τους. Εκεί λοιπόν πρέπει να κατέβουμε για να το μάθουμε”.

Χ. Μέλβιλ

Ο Διαφωτισμός είναι η αυτοκατανόηση του νεωτερικού Ατόμου. Είναι ο κινητήρας, η ψυχή, του νεώτερου δυτικού πολιτισμού, της νεωτερικότητας.

Αν κάνουμε κριτική στον Διαφωτισμό είναι γιατί έχουμε να τα βάλουμε με δύο λογίων κυρίαρχους ιδεολογικούς κάλους: Από τον πρώτο βασανίζονται αυτοί που νομίζουν ότι βρισκόμαστε ακόμη στον 18^ο αιώνα και ότι το θέμα είναι να κάνουμε στην Ελλάδα τη Γαλλική Επανάσταση. Από το δεύτερο είδος ιδεολογικού κάλου υποφέρουν εκείνοι που όψιμα ανακάλυψαν τα αγαθά του καπιταλισμού. Και νομίζουν ότι ο “ύστερος” καπιταλισμός, ο αμερικάνικος, είναι ο ανυπέρβλητος ορίζοντας της ανθρωπολογικής εξέλιξης. Δεν βλέπουν, οι μεν και οι δε, ότι η νεωτερικότητα έχει πεθάνει και στρέφονται εναντίον όσων ψάχνουν για μετανεωτερική διέξοδο. Μας

βλέπουν σαν περίεργα όντα, εκτός τόπου και χρόνου. Που δεν καταλαβαίνουμε ότι ρίχνουμε νερό στο μύλο του φοβερού φονταμενταλισμού (που συγκεντρώνει όλα μαζί τα κακά του κόσμου και τον οποίο εκπροσωπεί, φυσικά, ο Χριστόδουλος).

Στόχος της κριτικής μας δεν είναι, ασφαλώς, να τους “πείσουμε”. Η κριτική στον Διαφωτισμό είναι πρωτίστως αυτοκριτική. Γιατί οι εν λόγω “κάλοι” είναι και δικοί μας. Για να απαλλαγούμε τελείως απ’ αυτούς, πρέπει να κατανοήσουμε τι ακριβώς ήταν ο Διαφωτισμός, τι είναι το αυτο-αναφορικό υποκείμενο, το νεωτερικό Ατομο. Χωρίς τη βαθύτερη αυτή κατανόηση η μετανεωτερική αναζήτηση δεν πάει μακριά.

1. Άταφο πτώμα

Κατ’ αρχήν ας νομιμοποιήσουμε την κριτική μας: Κάθε τι που υπάρχει είναι καταδικασμένο να πεθάνει. Μέσα στο Γίγνεσθαι τίποτα δεν είναι αιώνιο. Όλα υπόκεινται στην κριτική του θανάτου. Γιατί όχι και η νεωτερικότητα;

Κάθε πολιτισμός έχει τη διαχρονική του “ταυτότητα”, αφού “διαρκεί” κάποιο “διάστημα”, – ώσπου να αντικατασταθεί από έναν άλλο πολιτισμό. Είναι εφήμερη “οντότητα” μέσα στον ιστορικό χρόνο. Αυτό σημαίνει ότι για το διάστημα της “ζωής” του λειτουργούν δυνάμεις αναπαραγωγής, που νικούν μέσα του τις δυνάμεις της καταστροφής. Τελικά όμως οι δυνάμεις της καταστροφής κερδίζουν αναπόφευκτα το παιγνίδι. Σπάνια το τέλος ενός πολιτισμού είναι αποτέλεσμα εξωτερικών καταστρεπτικών δυνάμεων. Στην πραγματικότητα οι εξωτερικές δυνάμεις, όταν υπάρχουν, απλώς “συνεργάζονται” με τις εσωτερικές και βοηθούν αυτές τις τελευταίες να φέρουν σε πέρας το “έργο” τους.

Η παρατήρηση αυτή θέτει τρία ζητήματα, στα οποία και οδηγείται η προσοχή μας:

Το πρώτο ζήτημα είναι να κατανοήσουμε ποιος είναι ο διαχρονικός άξονας των κεντρομόλων δυνάμεων της αναπαραγωγής. Επ’ αυτού η γενικότερη ανάλυσή μας δείχνει ότι ο άξονας αναπαραγωγής ενός πολιτισμού δεν μπορεί να είναι άλλος από το ανθρωπολογικό του πρότυπο. Στην

προκειμένη περίπτωση, την περίπτωση της νεωτερικότητας, το εν λόγω πρότυπο είναι το αυτοαναφορικό υποκείμενο. Ο Διαφωτισμός είναι ιδεολογική αναπαράσταση του αυτοαναφορικού Ατόμου στο “κοινωνικό φαντασιακό”.

Το δεύτερο ζήτημα είναι ότι το ανθρωπολογικό πρότυπο περικλείει μοιραίες αντιφάσεις. Η ενσάρκωσή του, ενώ πραγματοποιεί τα ελκυστικά χαρακτηριστικά του και ομογενοποιεί την κοινωνία κατ’ εικόνα και ομοίωση του, καθορίζοντας έτσι μια επεκτεινόμενη ειδική ανθρωπολογική διαδρομή, παραδόξως, η διαδρομή αυτή σκιάζεται από την εμφάνιση “προβλημάτων”, που προκαλούν “κρίσεις”, πολέμους και επαναστάσεις.

Αναδρομικά αντιλαμβάνεται κανείς ότι η έξαρση τους σήμαινε, απλώς, ότι είχε έρθει το πλήρωμα του χρόνου, για τη μετάβαση σε άλλον πολιτισμό. Έτσι το ερώτημά μας συγκεκριμενοποιείται: ποιες είναι οι εσωτερικές αντιφάσεις του αυτοαναφορικού Ατόμου;

Το τρίτο ζήτημα είναι ότι οι εν λόγω αντιφάσεις, αφού υπονομεύσουν την ακολουθούμενη ανθρωπολογική διαδρομή, την οδηγούν στην ακύρωση της, όταν αυτή έχει αναπτύξει πλήρως το κρυμμένο δυναμικό της. Ή αλλιώς: Κάποια στιγμή το κυρίαρχο ανθρωπολογικό πρότυπο εξαντλείται. Η κοινωνικά συνεκτική αυτοκατανόηση, που αυτό υπαγορεύει, αποσαθρώνεται και τότε η κοινωνική αναπαραγωγή λειτουργεί μόνο από κεκτημένη ταχύτητα. Είναι η φάση του “τέλους”, μια φάση που μπορεί να κρατήσει και αιώνες. Έχουμε έτσι το επόμενο ερώτημα: σ’ αυτήν τη φάση βρίσκεται σήμερα η νεωτερικότητα ή σε κάποιαν άλλη προηγούμενη;

Τα ιστορικά παραδείγματα είναι χαρακτηριστικά:

Ο ανηλεής πόλεμος ανάμεσα στα μυκηναϊκά βασίλεια οδήγησε στην ολοσχερή εξαφάνιση του πρώτου μεγάλου ελληνικού πολιτισμού. Οι αρχαίοι δεν ήξεραν τίποτα γι’ αυτόν, πέρα από μια θρυλική ανάμνησή του στα τραγούδια των αιδών. Ποιες ακριβώς ήταν οι αντιφάσεις του μυκηναϊκού ανθρωπολογικού προτύπου δεν τις γνωρίζουμε.

Αυτό όμως που ξέρουμε είναι ότι παραλίγο να συμβεί το ίδιο και με τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό. Ήταν τέτοια η προσήλωση των αρχαίων ημών προγόνων στον εμφύλιο πόλεμο, ως μοναδικού μέσου για την επίλυση των διασυλλογικών διαφορών τους, που αν δεν έρχονταν οι Ρωμαίοι να τους

επιβάλουν την ειρήνη με τη βία, δεν θα έμενε ούτε ίχνος από τον ακόμα πιο σπουδαίο πολιτισμό τους. (Τώρα, πώς μπορεί να είναι τόσο σπουδαίος ένας πολιτισμός, που δεν ξέρει άλλον τρόπο να λύνει τις διαφορές του από την προσφυγή στον εμφύλιο πόλεμο, αυτό παραδόξως δεν απασχολεί τους αρχαιολάτρες μας.)

Για το αρχαιοελληνικό ανθρωπολογικό πρότυπο και τις αντιφάσεις του, γνωρίζουμε πολύ περισσότερα απ' ό,τι για το μυκηναϊκό, αφού έχουμε του κόσμου τις γραπτές μαρτυρίες, συν τα άπειρα αρχαιολογικά ευρήματα. “Γνωρίζουμε” είναι, βέβαια, τρόπος του λέγειν. Γιατί το αρχαιοελληνικό Άτομο επικαλύπτεται πλήρως από το δυτικό, το οποίο έχει προβληθεί πάνω του, από την “Αναγέννηση” και έπειτα. Ενώ βλέπουμε πολύ καλά ότι και τα δύο είναι Άτομα, αδυνατούμε τελείως να διακρίνουμε ότι έχουν διαμετρικά αντίθετο χαρακτήρα. Ότι το αρχαιοελληνικό Άτομο είναι κοσμο-αναφορικό (αναφέρεται σε έναν Λόγο Κοινό, που είναι κοσμικός), ενώ το νεωτερικό Άτομο είναι αυτοαναφορικό. (Ακόμα πιο αποκαρδιωτική είναι η γνώση μας για τον τρίτο μεγάλο ελληνικό πολιτισμό: τον λεγόμενο βυζαντινό. Μιλάμε συχνά για το Πρόσωπο, για το δικό του ανθρωπολογικό πρότυπο, αλλά γύρευε τι καταλαβαίνει ο καθένας με τη λέξη “Πρόσωπο”. Το παράδειγμα του Στ. Ράμφου είναι αρκετό για να μας εμβάλει σε σκέψεις.)

Αλλά ας ολοκληρώσουμε τα παραδείγματά μας με την αναφορά στη νεωτερική εποχή: Μήπως η νεωτερικότητα δεν έχει τον δικό της Πελοποννησιακό Πόλεμο; Τί άλλο ήταν οι μεγάλοι πόλεμοι του 20ού αιώνα; Οι δύο Παγκόσμιοι και ο Ψυχρός πόλεμος (που ίσως αποδειχτεί και ο πιο ανθρωποβόρος); Δεν φαίνεται σαν, με τη Νέα Τάξη, την PAX AMERICANA και τον μεταμοντερνισμό, η νεωτερικότητα να μπήκε οριστικά στην “ελληνορωμαϊκή” εποχή της;

Το ξεδίπλωμα των αντιφάσεων του Διαφωτισμού, μέσα στις κρίσεις, τους πολέμους και τις επαναστάσεις του 20ού αιώνα, ξέσκισε σε τέτοιο σημείο το πολιτισμικό σώμα του, που τίποτα πια δεν θυμίζει το Μεγάλο Όραμα. Μόνη πραγματικότητα τώρα, το αδηφάγο θηρίο του καπιταλισμού. Ο Διαφωτισμός είναι πλέον ένα πτώμα. Πτώμα άταφο. Οδοδώς και τυμπανιαίο.

2. Η ολοκλήρωση του νεωτερικού προγράμματος

Φαίνεται ότι κάθε πολιτισμός έχει τους προφήτες του. Τις αντιφάσεις του ιδρυτικού ανθρωπολογικού προτύπου του κάποιος τις διακρίνουν, πριν ακόμη αυτές εκδηλωθούν. Και κάποιος, ακόμα λιγότερος, τις ερμηνεύουν σωστά. Η κριτική του νεωτερικού πολιτισμού έχει τόση ιστορία όσο και η ίδια η νεωτερικότητα.

Οι κριτικοί της πρώτης φάσης καταδικάστηκαν συνοπτικά ως φερέφωνα του Παλιού Καθεστώτος και ξεχάστηκαν. Κεντρικό σημείο της κριτικής τους ήταν η καταγγελία ότι οι διαφωτιστές επιχειρούν να θεμελιώσουν κοινωνία στον Μηδενισμό. Ότι η αναμενόμενη έξαρση του ατομικισμού θα καταστρέψει κάθε δυνατότητα κοινωνικής συμβίωσης.

Η ανερχόμενη νεωτερικότητα ενσωμάτωσε και ξεπέρασε γρήγορα την κριτική αυτή, μέσω της στροφής στον Ρομαντισμό. **Ο ρομαντισμός προσέδωσε “βάθος” στην επικίνδυνα ρηχή υλιστική “εσωτερικότητα”, με την οποία οι πατέρες του Διαφωτισμού είχαν προικίσει το νεωτερικό Άτομο.** Ας σημειωθεί ότι η ρομαντική ιδεολογική επεξεργασία αντιστοιχούσε στον ιστορικό συμβιβασμό “ανάμεσα στην ανερχόμενη αστική τάξη και στη φεουδαρχική αντίδραση”. Πρόκειται για τον περίφημο “Θερμιδός”, τη λεγόμενη “Παλινόρθωση”, την οποία η αριστερή πτέρυγα του Διαφωτισμού, ο ιακωβινομός, κατήγγειλε ως “προδοσία”.

Έκτοτε, η κριτική του Διαφωτισμού παραμερίζεται από την κριτική του “συμβιβασμού” και κατατείνει στο αίτημα της ολοκλήρωσης του νεωτερικού προγράμματος. Τη σημαία αυτού του είδους της κριτικής την πήρε, από ένα σημείο και πέρα, ο Μαρξ και οι επίγονοι του. Θυμίζω τη βασική θεματική της: Η αστική τάξη πρόδωσε τους σκοπούς της δημοκρατικής επανάστασης. Την εκπλήρωσή τους την αναλαμβάνει πλέον το προλεταριάτο, ο “νεκροθάφτης” της. Οι κομμουνιστές δεν είναι παρά “ιακωβίνοι στο πλευρό του προλεταριάτου”, σύμφωνα με την περιεκτική διατύπωση του Λένιν. Με άλλα λόγια: Μην απογοητεύεστε, προλετάριοι όλου του κόσμου, από την τρέχουσα απεχθή μορφή της νεωτερικότητας. Εμείς θα ολοκληρώσουμε το πρόγραμμά της, οπότε και θα λυθούν όλα τα προβλήματα που σας δημιουργεί ο καπιταλισμός. Ο καπιταλισμός είναι κατά βάθος πολύ προοδευτικός: Σαρώνει

αμείλικτα την “προϊστορία” του ανθρώπου. Επαναστατικοποιεί σε τέτοια κλίμακα και με τέτοιο ρυθμό τις “παραγωγικές δυνάμεις”, που δημιουργεί, άθελά του, την υψηλή τεχνολογική βάση, που είναι αναγκαία για την έλευση της αταξικής κοινωνίας. Μιας κοινωνίας όπου θα έχει εξαλειφθεί κάθε καταπίεση και εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Και όπου θα μπορεί, το νεωτερικό Άτομο, να αυτοπραγματώνεται όπως του αρέσει. Απολύτως ελεύθερα: Θέλει να δουλεύει, θα δουλεύει, θέλει να ψαρεύει, θα ψαρεύει. Θέλει να παίζει θα παίζει κ.ο.κ. Κοντολογίς: το όνειρο κάθε μικρού και μεγάλου παιδιού, την Παιδική Χαρά, θα την κάνουμε, επιτέλους, κοινωνική πραγματικότητα.

Στο μεταξύ, η “προοδευτική” επέκταση του καπιταλισμού κατέστησε γρήγορα περιττές τις ρομαντικές φτιασιδώσεις. Ξαναγυρίσαμε στη μη-χανόμορφη ατομικότητα, που μπορεί να μελετηθεί και να περιγραφεί επιστημονικά, με τα ανεπανάληπτα εκείνα μοντέλα του Σκίνερ και του Παυλώφ. Το νεωτερικό Άτομο, βρίσκει την ολοκλήρωση του στο υποκείμενο του Μοντερνισμού: στο Άτομο που χωρίς ενδοιασμούς αυτοκατανοείται ως μηχανή. Μια μηχανή εφοδιασμένη με τους ορθολογικούς στόχους του Εγώ, σαν εσωτερικό γυροσκόπιο. Το νεωτερικό Άτομο δεν έχει πια ανάγκη να κρύβεται πίσω από τη συναισθηματική αχλύ απροσδιόριστων ρομαντικών ψευδαισθήσεων. Ο ορθολογισμός του απελευθερώνεται. Μπορεί τώρα να χειρίζεται άνετα λαούς ολόκληρους σαν βαγόνια κάρβουνο. Να εξοντώνει κατά εκατομμύρια τους εχθρούς του λαού στα Γκουλάγκ. Και να καίει εν ψυχρώ τους Εβραίους στον φούρνο.

Ο μαρξισμός βοήθησε τον καπιταλισμό να ενσωματώσει και να χειραγωγήσει με επιτυχία την αντίσταση στην οικουμενική του εξάπλωση. Οι κολασμένοι της γης βρήκαν στον σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, την καταλληλότερη μορφή οπίου. Αν ο καπιταλισμός είχε αισθήματα και τιμούσε τους ευεργέτες του, σίγουρα θα αφιέρωνε το επιβλητικότερο μνημείο σ’ αυτόν τον δυστυχή τύπο, που για πολλούς από μας ήταν ο Μεσσίας: τον Καρλ Μαρξ. Η κατάρρευση του μαρξισμού έθεσε τέλος στη γιγάντια αυτή μετάθεση-απόκρυψη του πραγματικού προβλήματος. Η κριτική δεν μπορούσε παρά να ξαναγυρίσει στον ανθρωπολογικό της πυρήνα.

Ο 20ος αιώνας, λέει ο Καμύ. απεδείξε πως ο προφήτης μας δεν ήταν αυτός που νομίζαμε, δηλαδή ο Μαρξ. αλλά ο Ντοστογιέφσκυ. Οι μαρξιστές άρχισαν να προβληματίζονται. Βέβαια το μεγαλύτερο μέρος τους εγκλωβίστηκε πάλι στη λογική της “προδοσίας”: Ο Χρουτσώφ “πρόδωσε” τον Στάλιν. Ο Στάλιν “πρόδωσε” τον Λένιν. Ο Λένιν “πρόδωσε” τον Μαρξ. Ο ώριμος Μαρξ “πρόδωσε” τον νεαρό Μαρξ. Κάποιοι όμως βρήκαν το κουράγιο να σπρώξουν το μαχαίρι της αυτοκριτικής μέχρι το κόκαλο (το δικό τους εννοείται): “Μέσα από τη μετατροπή του σε ιστορική πραγματικότητα, ο Διαφωτισμός γυρίζει σε παραφροσύνη. Ο Λόγος γίνεται Μύθος”, θα μας πει η Σχολή της Φρανκφούρτης στη Διαλεκτική του Διαφωτισμού. Κοντολογίς: Το Άουσβιτς και το Γκουλάγκ δεν είναι ξένα προς την ουσία του Διαφωτισμού. Είναι η ενσάρκωση της.

Την οριστική στροφή της κριτικής στον ανθρωπολογικό πυρήνα του καπιταλισμού θα την υπογραμμίσει μια από τις παραδοξότερες αναταραχές της νεώτερης ιστορίας: η κινέζικη Πολιτισμική Επανάσταση. Ενα κίνημα που θέλησε να προλάβει με τη βία την επανάληψη της σοβιετικής “αποτυχίας”. Οι παλιότεροι θα θυμούνται το κεντρικό της μοτίβο: “Αν δεν αλλάξει ο άνθρωπος σε ό,τι έχει πιο βαθύ, αν δεν αποβάλει τον εγωισμό, δεν γίνεται τίποτα. Δεν φτάνει να αλλάξουν οι εξωτερικές συνθήκες. Πρέπει να αλλάξει κι ο ίδιος ο άνθρωπος.”

Με τις διατυπώσεις αυτές, ο μαρξισμός ολοκλήρωνε τη θεωρητική του αυτοαναίρεση. Ο Μάης του '68 θα κλείσει χαρούμενα τον ιστορικό κύκλο του ιακωβινισμού, της επαναστατικής αυτής ψυχής του Διαφωτισμού.

Μπήκαμε έκτοτε πλησίστιοι στον “καινούργιο γενναίο κόσμο” του Μεταμοντερνισμού. Τ αυτή την κοσμοθεωρητική σούπα, όπου όλα έχουν την ίδια αξία και τίποτα δεν έχει αξία. Οπου δεν υπάρχουν ταυτότητες, αλλά εφευρέσεις ταυτότητας, γιατί απλώς παίζουμε όλοι κάποιους εφήμερους και αντιφατικούς ρόλους. Πραγμα που τώρα το ξέρουμε και τη βρίσκουμε κιόλας μ’ αυτή τη “χαρούμενη γνώση”. Ο μηδενισμός γίνεται πλέον “ευφρόσυνος”, σύμφωνα με την αιχμηρή διατύπωση του Κονδύλη. Βρισκόμαστε στην εποχή όπου ο πλουραλισμός ανακηρύσσεται σε ύπατο δόγμα: Ναι σε όλα μέσα στο τίποτα. Ο καθένας είναι τωρα ελεύθερος να ασκήσει κριτική σε ο,τιδήποτε.

Άρα και στον Διαφωτισμό. Όμως δεν το κάνει, γιατί βαριέται. Τι νόημα θα είχε; Ποιος θα ενοχλούνταν; Ποιος θα έδινε σημασία; Μαζί με τον Διαφωτισμό τελείωσε και η κριτική του. Μαζί του εχει πεθάνει και το κριτικό υποκείμενο.

Στη φάση αυτή ο καπιταλισμός, ελεύθερος από τα όποια χαλινάρια – του είχε φορέσει ο υπόρρητος φόβος του μηδενισμού, δεν χρειάζεται πια να τρέχει πάνω κάτω τον πλανήτη. ως λέων ωρυόμενος τίνα καταπιεί. Ολο το διαθέσιμο θήραμα βρίσκεται καμακισμένο στα πόδια του. Αναλαμβάνοντας υπο την προστασία του τα “ατομικά δικαιώματα” (προσωπικά δεδομένα κ.τ.τ.), “ελευθερωσε” το άτομο και από τις τελευταίες του σχέσεις. που το κρατούσαν “δεσμευμένο” στις διάφορες συλλογικές “ψευδοταυτότητες”. Όπως ο δούλος του ρωμαϊκού Οίκου, στον οποίο δεν αναγνωριζόταν καμία άλλη δέσμευση από κείνη της υποτέλειας του στον αφέντη του, έτσι και δω. Με τη διαφορά ότι τώρα ο δουλοκτήτης είναι το εντελώς απρόσωπο και για τούτο άτρωτο από κάθε είδους σπλαχνικά συναισθήματα, παγκοσμιοποιημένο καπιταλιστικό Σύστημα.

Παραδόξως, μέσα σε όλα αυτά, έρχονται να πάρουν τη “ρεβάνς” οι προνεωτερικές παραδόσεις. Σήκωσαν κεφάλι και αμφισβητούν τον Διαφωτισμό. Ουσιαστικά όμως σκυλεύουν το πτώμα του. Δρυός πεσούσης πας ανήρ ξυλεύεται. Γιατί δεν ήταν αυτές που γκρέμισαν το δέντρο. Η δρυς έπεσε από μόνη της, καθώς σάπισε η ανθρωπολογική της ρίζα. Η έξαρση της λεγόμενης “φονταμενταλιστικής δραστηριότητας” δεν θίγει καθόλου το Σύστημα, παρότι σε μερικές περιπτώσεις φαίνεται να το ενοχλεί. Στρατηγικά είναι λυμένο το πρόβλημα αυτό για τον καπιταλισμό. Μέσω του πολιτιστικού πλουραλισμού επιτρέπει στον καθένα όχι μόνο να πιστεύει σε όποιον θεό τραβά η ψυχή του, αλλά και να τον λατρεύει όπως του αρέσει. Αρκεί φυσικά να μην κάνει ανθρωποθυσίες. Το δικαίωμα αυτό ο καπιταλισμός το κρατά μόνο για τον εαυτό του. Η ισοπέδωση των πάντων αφαιρεί προκαταβολικά κάθε νόημα από οποιαδήποτε υποτιθέμενη ανατρεπτική χειρονομία. Και είναι φυσικό: Κάθε πίστη, απ’ αυτές που διακινεί η “φονταμενταλιστική δραστηριότητα”, διαμεσολαβείται από ιδιοτελείς ανάγκες, υλικές και υπερβατικές, και τον καπιταλισμό τον ενδιαφέρουν πάρα πολύ οι ιδιοτελείς

ανάγκες: Μπορεί να τις εκμεταλλευτεί και να βγάλει κάποιο κέρδος. Αυτές είναι το τυρί, που του επιτρέπουν να στήσει τη φάκα. Η όποια πίστη, στο μέτρο μάλιστα που συγκαλύπτει ή εξωραΐζει τη φάκα, είναι ευπρόσδεκτη.

Στο γενικό αυτό σχήμα, όπου “εξομαλύνονται” οι σχέσεις νεωτερικού και προνεωτερικού, έπαιξαν τον ρόλο τους και οι λαϊκότεροι από τους επικριτές της νεωτερικότητας. Κεντρικό μοτίβο αυτού του είδους της κριτικής, που σφραγίζει σχεδόν ολόκληρη τη νεωτερική λογοτεχνία, ήταν η “επιστροφή στη φύση” και ο μύθος του “καλού αγρίου”: Ο νεωτερικός άνθρωπος πρέπει να σκύψει στο προ-νεωτερικό παρελθόν του και να ανασύρει με ευλάβεια όλα εκείνα τα στοιχεία που σηματοδοτούν τη σημασία του “άλλου”, του “διαφορετικού”. Εξ ου και η αρχαιογνωστική μανία, οι εξωτικές έρευνες, οι ανασκαφές, η εθνολογία και η ανθρωπολογία. Αντί να εξαφανίσουμε τελείως την παράδοση είναι καλύτερα να τη “συντηρήσουμε”, διαφυλάσσοντας και εκθέτοντας τη μούμια της στα μουσεία. Η τάση αυτή άνοιξε την πόρτα όχι μόνο στην περίφημη “ανατολική πνευματικότητα”, από τα τέλη του 19ου αιώνα και έπειτα, αλλά και σε κάθε είδους εξωτικό ρυθμό, που υποσχόταν να ζωογονήσει το “περιεχόμενο” της νεωτερικής “εσωτερικότητας”, που κινδύνευε να στεγνώσει τελείως κάτω από τον λίβα του μοντερνισμού. Η εξωδυτική πνευματικότητα βρήκε, με τον τρόπο αυτό, τις προσβάσεις που γύρευε, για να πετύχει την εύκολη προσαρμογή-αλλοτριώσή της, βοηθώντας συνάμα το δυτικό άτομο να ανακυκλώσει το ανθρωπολογικό του αδιέξοδο.

Κάτι ανάλογο φαίνεται να επεξεργάζεται σήμερα, στα πλαίσια του μεταμοντερνισμού, η σύγχρονη “φονταμενταλιστική δραστηριότητα”.

3. Η έξοδος από τη νεκροφόρα

Στις απαρχές του μοντερνισμού, εκεί στα μέσα του 19ου αιώνα, διατυπώνονται κριτικές που κατορθώνουν να διαρρήξουν το κέλυφος της νεωτερικότητας. Οι κριτικές αυτές διατρέχουν υπόγεια όλη την περίοδο που δουλεύει η κρεατομηχανή του μοντερνισμού.

Είχα την εντύπωση ότι μόνο ο Ντοστογιέφσκυ διαπέρασε τον ανθρωπολογικό πυρήνα του μοντερνισμού. Δεν ήξερα ότι υπάρχουν και άλλοι. Ότι, για παράδειγμα, η Αμερική έχει τον δικό της Ντοστογιέφσκυ: τον Μέλβιλ. Το έμαθα από τον Ηλία Παπαγιαννόπουλο. Από το έργο του **Έξοδος Θεάτρου**

(Δοκίμιο οντολογίας με πλοηγό τον Μόμπυ-Ντικ του Χ. Μέλβιλ. Αθήνα, Ίνδικτος 2000).

Το έργο του Παπαγιαννόπουλου είναι απ' αυτά που λέμε "αποκάλυψη". Είναι μια εξαιρετικά κατατοπιστική νεκροψία του Διαφωτισμού, από την οποία προκύπτουν, με αξιοσημείωτη σαφήνεια, και οι συντεταγμένες της μεταατομικής-μετανεωτερικής διεξόδου. Ο τίτλος του βιβλίου σ' αυτό ακριβώς αναφέρεται: στην έξοδο από το κοινωνικό θέατρο της νεωτερικότητας. Αντί να ασχοληθώ λοιπόν εγώ με το αυτοαναφορικό άτομο του Διαφωτισμού, με τις ουσιαστικές αντιφάσεις του και με τον τρόπο που μπορούμε να βγούμε από τη λουστραρισμένη νεκροφόρα του, προτιμώ να παραπέμψω τον αναγνώστη στο σπουδαίο αυτό βιβλίο.

Φυσικά ένα τέτοιο έργο δεν θα μπορούσε να έρχεται από το πουθενά. Κι ούτε πηγή των ερεθισμάτων του μπορούσε να είναι το αυστριακό πανεπιστημιακό περιβάλλον, όπου ο Παπαγιαννόπουλος έκανε την ομώνυμη διατριβή του στη φιλοσοφία. Πίσω του έχει τον Χ. Γιανναρά και τον Π. Κονδύλη, δυο φιλοσόφους που συγκεφαλαιώνουν ολόκληρη τη σύγχρονη σκέψη πάνω στα βαθύτερα προβλήματα του νεωτερικού πολιτισμού.

Υπενθυμίζω ότι η προβληματική του Γιανναρά έχει τα απώτερα ερεθίσματα της στον Ντοστογιέφσκυ. Όσοι τον παρακολουθούν γνωρίζουν ότι η συμβολή του συνιστά "επιστημολογική τομή" στην εξέλιξη του διεισδυτικότερου ρεύματος κριτικής στη νεωτερικότητα. Η έννοια του Προσώπου, την οποία αυτός ανέσκαψε και εισηγήθηκε, συνοψίζει καίρια την επιστημολογική τομή και είναι πλέον το όχημα για κάθε σοβαρή πνευματική διάνοιξη, που φιλοδοξεί να είναι μεταατομική-μετανεωτερική.

Ο Κονδύλης, από την άλλη μεριά, είναι ο εμβριθέστερος ίσως σύγχρονος μελετητής της νεωτερικής σκέψης, από τη γέννησή της μέχρι σήμερα, Συνοψίζει στην ερμηνευτική του όλη την ειρωνική οξυδέρκεια της υλιστικής εκείνης ματιάς, που εγκαινίασε ο Μακιαβέλι. Μπρος στην οποία δύσκολα μπορούν να σταθούν οι παντοειδείς ιδεολογικές μεταμφιέσεις, μεταθέσεις και αυτοαποκρύψεις, που χαρακτηρίζουν τη νεωτερική σκέψη.

Η πρωτοτυπία όμως του Παπαγιαννόπουλου είναι ότι χρησιμοποιώντας μια τρίτη πηγή, τον Χ. Μέλβιλ, οδηγεί ένα βήμα παραπέρα την προσωποκεντρική μετανεωτερική αναζήτηση. **Αν οι οντολογικοί ήρωες του Ντοστογιέφσκυ ζουν στην περιφέρεια της νεωτερικότητας, σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, που δέχεται παθητικά την εισβολή της νεωτερικότητας, ενώ ένα μέρος του προσπαθεί νευρωτικά να την αφομοιώσει, ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει με τους οντολογικούς ήρωες του Μέλβιλ. Αυτοί βρίσκονται στο κέντρο του νέου κόσμου.** Ζουν τον πυρετό μιας χώρας, που βρίσκεται στην πρώτη γραμμή της νεωτερικής “εφόδου προς τον ουρανό”. Χωρίς “θερμιδοριανούς συμβιβασμούς”, η νεωτερική Αμερική είναι, στην εκπληκτική εικονολογία του Μέλβιλ, το φαλινοθηρικό της νεωτερικότητας, που τρέχει ασυγκράτητο **στο κυνήγι του Μόμπυ-Ντικ, της “άσπρης φάλαινας”**. Στο κυνήγι αυτού που είναι ο προγραμματικός στόχος του Διαφωτισμού: ο φόνος του Άλλου, που με την “ασύλληπτη μοχθηρία” του στέκεται φραγμός στην απόλυτη αυτοεπιβεβαίωση του Εγώ.

Όταν κάποιος σήμερα κλίνουν το γόνυ, υπνωτισμένοι από την εντυπωσιακή τεχνολογία, τα χρηματιστήρια και την πλανηταρχική αλαζονεία των ΗΠΑ, ο Παπαγιαννόπουλος, ακολουθώντας τον Μέλβιλ, σκίζει τη “χάρτινη μάσκα” και μας χαρίζει τη βαθύτερη γνώση της Αμερικής από μια δική της εσωτερική ματιά που την ξεπερνά. Η σύνθεση που μας προτείνει είναι πραγματικά εκρηκτική, γιατί στην προοπτική της η μια πηγή συμπληρώνει καίρια τις ελλείψεις της άλλης. Διαισθάνομαι ασύλληπτες τις δυνατότητες μιας τέτοιας σύνθεσης. Αν ο αναγνώστης ξεπεράσει με υπομονή τις κάποιες δυσκολίες της γραφής και “μπει στο νόημα”, θα συμμεριστεί νομίζω τη διαίσθησή μου αυτή.

Θα αναφερθώ, ενδεικτικά, σε μερικά σημεία, ξεκινώντας από τη νεωτερική νοηματοδότηση του υποκειμένου ως αποκλειστικά αυτοσυντηρητικής οντότητας. Από τη θεμελίωση της νεωτερικότητας στη μηδενιστική νοηματοδότηση της αυθυπερβατικής τάσης του ανθρώπου.

Ο Διαφωτισμός θεμελιώνει κοινωνία στον μηδενισμό, επειδή η οντολογία του είναι φυσιοκεντρική-κλειστή. Φυσιοκεντρισμός μέσα στο Γίγνεσθαι, όπου τα πάντα ρει, σημαίνει αναγόρευση του θανάτου σε μοναδική

οντολογική πραγματικότητα. Ένας κόσμος νομοτελής, δεσποζόμενος από τον θάνατο, δεν αφήνει χώρο στην ύπαρξη κλειστής ταυτότητας. Παρά ταύτα, σε έναν κλειστό φυσιοκεντρικό κόσμο, που έχει εξορίσει από μέσα του το μεταφυσικό, ο Διαφωτισμός πραγματοποιεί μια κατ' εξοχήν μεταφυσική χειρονομία: Δημιουργεί την οντότητα Υποκείμενο, θεοποιεί το Εγώ και ζητά την απόλυτη ελευθερία-αυτονομία του. Η θέσμιση του υποκειμένου, ως αυτόνομου Εγώ, πάνω σε μια μηδενιστική οντολογία, που του στερεί κάθε πραγματικό έρεισμα, ιδρύει μια αυτοαναφορική – αυτοεφευρισκόμενη “οντότητα”, που πηγάζει αποκλειστικά από το ονειρικό φαντασιακό και δομείται αποκλειστικά από τα “υλικά” της αναστοχαστικής Ratio.

Το Εγώ αυτό είναι φονικό εκ κατασκευής, γιατί η αυτοεπιβεβαίωσή του προϋποθέτει την οντολογική ανυπαρξία του άλλου, ως πλησίον και ως φύσης. Κατ' αρχήν “φονεύει τον Θεό”, τον κατ' εξοχήν Άλλο, προκειμένου να φονεύσει τον κάθε επί μέρους συγκεκριμένο άλλο, που προβάλλει μπροστά του σαν αξεπέραστο όριο στην αξίωσή του για αυτονομία. “Η κόλαση είναι ο άλλος”. Η φονικότητα του Εγώ πηγάζει από τη συστατική του νεκροφορία, αφού το ίδιο είναι οντολογικά ανυπόστατο, χιμαιρικό πλάσμα του αυτοαναφορικού φα-ντασιακού. Ο φόνος του Άλλου (το φαλινοθηρικό ταξίδι), ως ζωτική προϋπόθεση για την αυτοεπιβεβαίωσή του Εγώ, είναι στο τέλος και ο δικός του χαμός. Η Άσπρη Φάλαινα θα σπείρει τον όλεθρο στους διώκτες της.

Όλα αυτά έχουν νόημα, γιατί όλο και κάποιος γλιτώνει από το φαλινοθηρικό ναυάγιο και ξέρουμε πώς γίνεται το θαύμα: Μπορεί ο σύγχρονος άνθρωπος να σωθεί, αν αποδεχθεί τον έτσι κι αλλιώς αναπόφευκτο θάνατο του Εγώ του και τον “μεθοδεύσει” συνειδητά. Αν αναγνωρίσει τη μηδενικότητά του και αναγεννηθεί στο επίπεδο της σχέσης-αυτοπαράδοσής του στον Άλλο. Στην εικονολογία του Μέλβιλ αυτό γίνεται όταν το φέρετρό μου (το Εγώ μου) το κάνω σωσίβιο, για να επιβιώσει ο άλλος. Η έξοδος από τη νεκροφόρα πραγματικότητα του κλειστού Εγώ, αποτέλεσμα πάντοτε ανοίγματος σε μια έξωθεν δωρεά και κλήση, επισημαίνει τη γέννηση μιας άλλης ταυτότητας. Η μετα-ατομική αυτή ταυτότητα, το Πρόσωπο, υπερβαίνει τον κλειστό ορίζοντα της νεωτερικότητας και είναι για τούτο μετα-νεωτερική.

Η προειδοποίηση των πρώτων επικριτών του Διαφωτισμού, ότι δεν μπορεί να στηθεί κοινωνία πάνω στον μηδενισμό, αποδείχτηκε εντελώς εσφαλμένη. Το “πρόγραμμα” του Διαφωτισμού, για μια κοινωνία αυτοεφευρισκόμενων περικλειστων Εγώ, που το καθένα επιδιώκει την απόλυτη αυτονομία του, φονεύοντας τον Άλλο, είχε εντυπωσιακή επιτυχία. Η “κοινωνία” αυτή είναι το καπιταλιστικό Σύστημα. “Ο μεγάλος Λεβιάθαν” του Τ. Χομπς. Βάση του είναι μερικές απλές προδιαγραφές: α) ο νόμος του θα συνδέεται με την κατοχή, β) θα είναι απρόσωπος και γ) θα εκδέχεται τους πάντες ως αφηρημένες-απρόσωπες μονάδες. Κατοχή είναι η λέξη κλειδί: Η φάλαινα ανήκει στον καμακιστή της. Το κατοχυρωμένο θήραμα ανήκει σ’ αυτόν που πρόλαβε και κάρφωσε πάνω του τη σημαία του. (Και για να μην ξεχνιόμαστε: “Και συ αναγνώστη είσαι κατοχυρωμένο θήραμα”, θα μας πει ο Μέλβιλ.) Τα υπόλοιπα τα αναλαμβάνει η προγραμματική απροσωπία. Ο εξοστρακισμός από το κοινωνικό πεδίο της αδιαμεσολάβητης (από συστήματα) σχέσης. Η προγραμματική άρνηση της πραγματικότητας του συγκεκριμένου άλλου.

Η αυθυπέμβαση νοηματοδοτημένη ως τέχνασμα της αυτοσυντήρησης, ιδρύει τη νεωτερική κοινωνία ως κυριολεκτικά αντικοινωνική κοινωνία. Σ’ αυτή την κοινωνία υπάρχω μόνο Εγώ. Ο άλλος είναι το θήραμα, που καμακώνοντάς το επιβεβαιώνω τη χιμαιρική μου ύπαρξη. Μοιάζει, όντως, η “κοινωνία” αυτή, με παράδοξη θεατρική σκηνή, πάνω στην οποία ανεβαινει το αντικοινωνικό άτομο, για να φορεσει τα διάφορα προσωπεία της “κοινωνικότητας”, που θα του επιτρέψουν, ακριβώς να επιδοθεί απερίσπαστο στο αντικοινωνικό χιμαιρικό κυνήγι του είναι μάλιστα τόσο μεγαλύτερη η “κοινωνικότητα” που αναπτύσσει το νεωτερικό άτομο, όσο δυνατότερη είναι η εγωτική του αυτιστικότητα, τόσο ισχυρότερη είναι η διατομική αντιπαλότητα. Το κοινωνικό τούτο θέατρο γίνεται έτσι ο καθρέφτης στον οποίο το απολυτοποιημένο Εγώ μπορεί να αναγνωρίσει τον εαυτό του. Χωρίς αυτόν τον καθρέφτη παύει να υφίσταται. Γι’ αυτό και δεν υπάρχει μεγαλύτερη χίμαιρα από την πίστη ότι ένα τέτοιο Εγώ μπορεί να ανατρέψει το σύστημα”, στο οποίο και χρηστά την εικόνα του.

Η υπόσταση αυτής της “κοινωνίας” είναι βεβαίως εικονική. Ο καπιταλισμός, το φοβερό αυτο θηρίο. δεν έχει το ταίρι του στην ιστορία, είναι μια virtual ψευτοοντοτητα. ποσο αντλεί την υπόστασή της από την επίμονη

θέληση του Ατομου να παραμένει ερμητικά κλεισμενο στην ονειρική του “εσωτερικότητα”

Το “δείγμα” είναι νομίζω αρκετό Για περισσότερα παραπέμπω στον Παπαγιαννόπουλο. Και στον θείο Μέλβιλ.

Τώρα που ο Διαφωτισμός έχει πεθάνει και το θηριώδες εκτοπλασμα του μοιάζει παντοδύναμο, αρχίζει να σπάει σε μαζική κλίμακα η ίδια η προϋπόθεσή του: το κλειστό Εγώ. Ο μεταμοντερνισμός καταγραφεί αυτο ακριβώς τον θρυμματισμό της αυτοαναφορικής ταυτότητας. Το “αδιάλλακτο σαν μωρό” Άτομο του μοντερνισμού δεν υπάρχει πια. Είναι η εξαίρεση στον κανόνα. Αυτό όμως δεν σημαίνει καθόλου ότι ο Άλλος έχει αρχίσει να αναφαίνεται στο οπτικό του πεδίο. Κι ούτε υπακούει, η ανάδυση του Άλλου, σε κάποια “νομοτέλεια”, που θα επιδεχόταν προγραμματική διαχείριση-επίσπευση.

Πηγή : <http://www.antibaro.gr/>